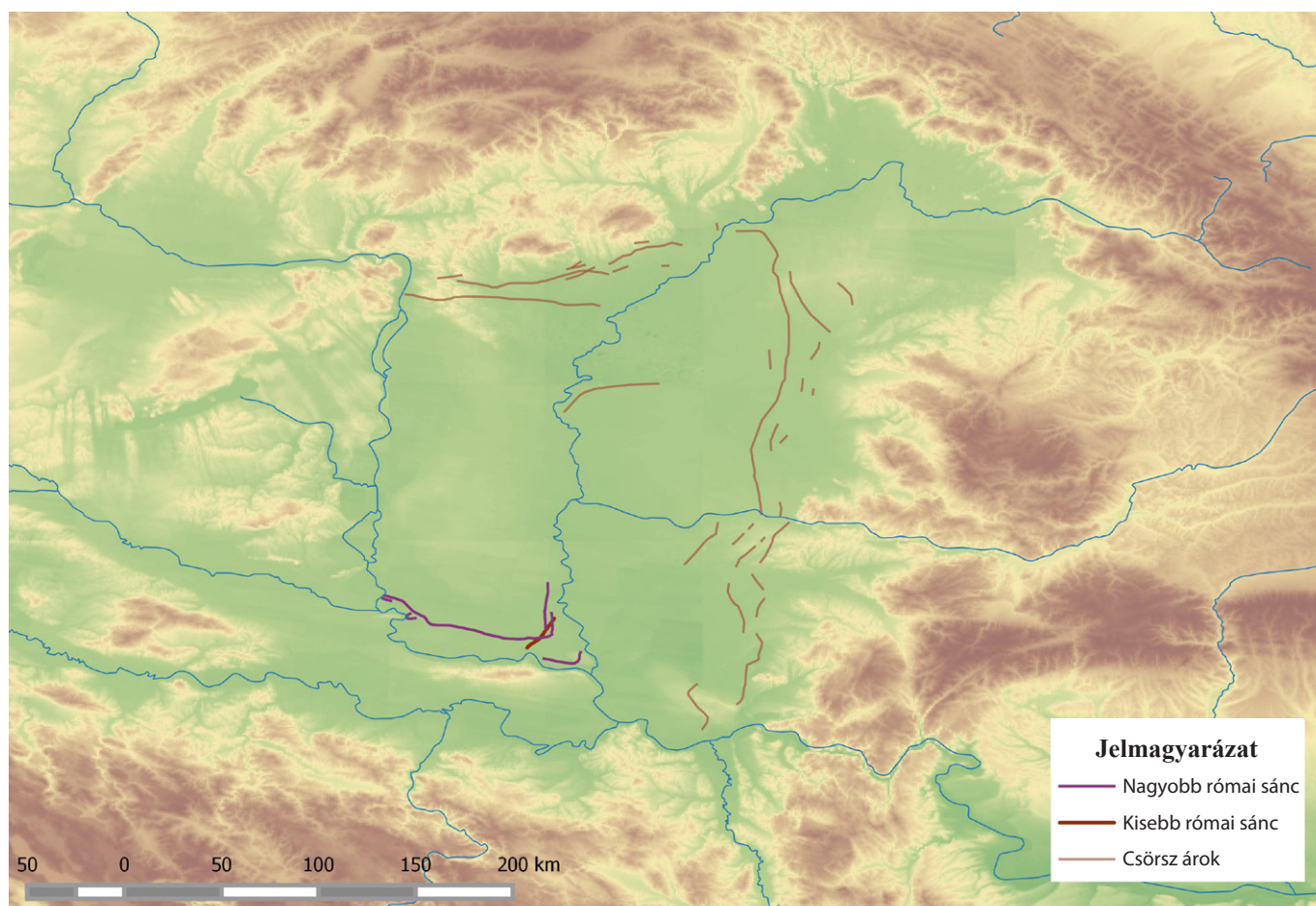

RÓMAI KORI SÁNCOK KUTATÁSA SZERBIÁBAN

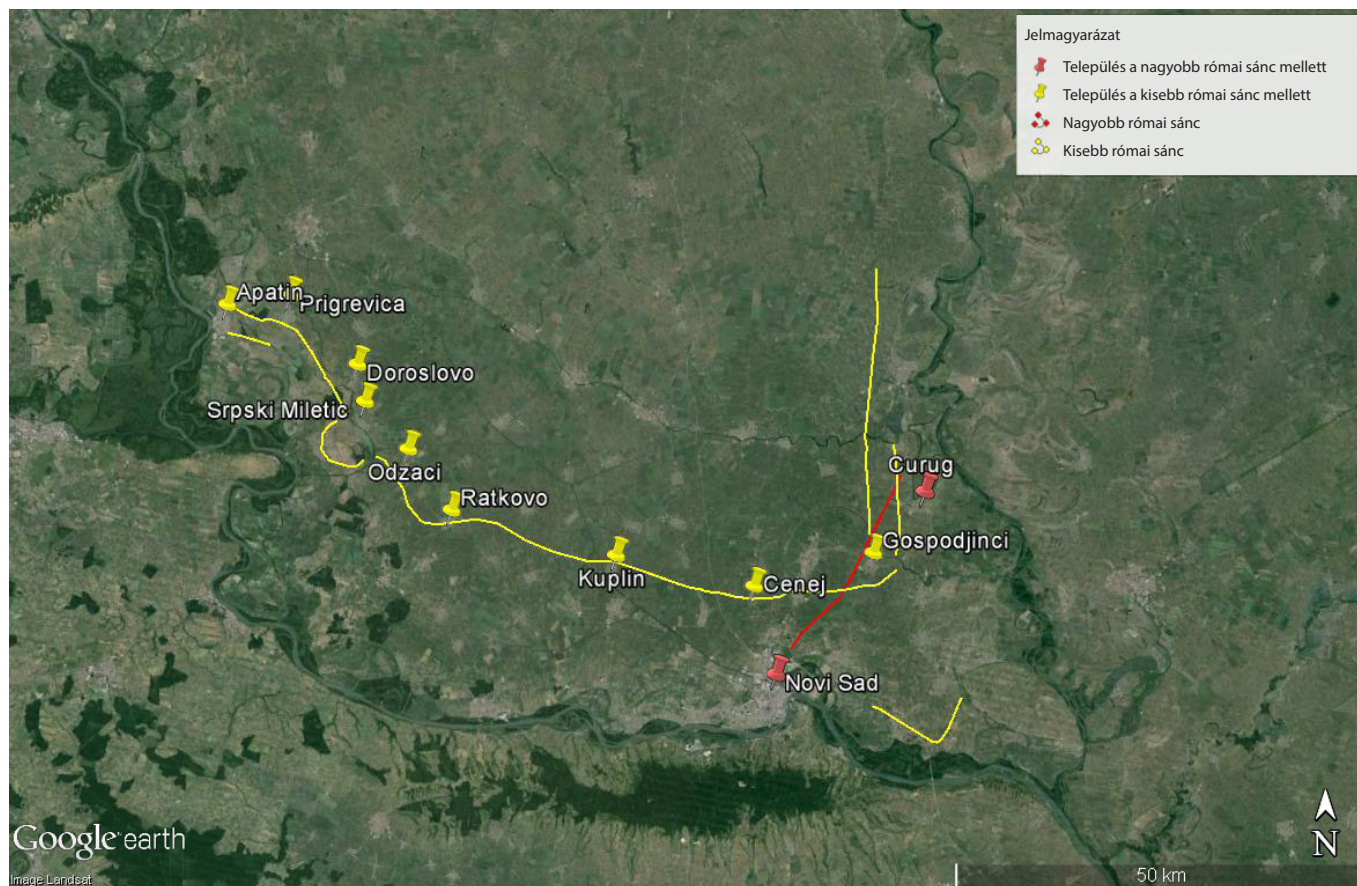
SANIJELA ŠTULIĆ

Az Alföld hatalmas sík területét hosszan elnyúló földsáncrendszer szeli át, amelyet összefoglaló néven Csörsz-árokknak neveznek. Ez a sáncrendszer – ugyan más elnevezéssel – a mai Szerbia és Románia területére is kiterjed. A Csörsz-árok rejtélye már legalább két évszázada foglalkoztatja a tudományos közvéleményt. A magyar régészet a nyugat-európai tudományos kutatások hatására a 19. század végén kezdett el érdeklődni a kérdéskör iránt. Akkor az első vizsgálatok kiterjedtek a mai Szerbia és Románia területén lévő sáncrendszerre is. A Csörsz-árok kutatói eleinte főként a földművek lerajzolásával, leírásával és a rendszer körülhatárolásával foglalkoztak, de ekkor születtek az első, a sáncok eredetére vonatkozó elméletek is. Az, hogy ki, mikor és milyen célból építtette ezt az árok- és sáncrendszert, a mai napig vita tárgyát képezi. Bár a témával foglalkozó szerb és magyar kutatók többé-kevésbé ismerik egymás munkáit, e tanulmány célja, hogy összefoglalja a sáncokkal kapcsolatos szerb kutatásokat, különös tekintettel a legújabb eredményekre.

A kiterjedt földsáncrendszer maradványai Szerbia északi részén, a Vajdaságban, Bácska (Bačka) és Bánát (Banat) megyében figyelhetők meg (1. kép). A szerb szakirodalom római sáncoknak nevezi őket. A tudományos kutatás érdeklődését korlátozott mértékben, és leginkább a dél-bácskai területen keltették fel (2. kép). Itt két árokrendszer húzódik, az egyiket „kisebb”, a másikat „nagyobb római sáncok” néven említi az irodalom. Térbeli eloszlásuk és elrendezésük is eltér: tájolásuk és méretük egyaránt különbözik, és feltehetően készítésük ideje is. Valószínűleg nem ugyanazok a két sánc építői sem, sőt, építési technikájuk is eltérő.

1. kép: Sáncrendszerek a Kárpát-medencében

2. kép: Sáncrendszerek Dél-Bácskában

A kisebb római sánc a Dunától jó néhány kilométerre északra, a folyóval párhuzamosan halad. Fő ága kelet–nyugati tájolású, amellyel párhuzamosan legalább négy kisebb oldalág fut.¹ A fő ág hossza hozzávetőlegesen 120 kilométer. A sánc Apatin közelében indul, innen Bácsszentiván (Prigrevica) falu felé halad, ahol egy fordulatot tesz, és délkeleti irányban fut tovább. Elhalad Doroszló (Doroslovo) mellett Militics (Srpski Miletic) és a Mosztonoga (Mostonga) folyó felé, ahol véget is ér ez a szakasz, amely kétségtelenül a legjobb állapotban fennmaradt rész. Ettől keleti irányban, Hódság (Odzaci) és Paripás (Ratkovo) közelében ismét megfoghatók egy sánc nyomai, amely kisebb eltérésekkel kelet felé halad. Innentől Kölpény (Kuplin) és Csenej (Čenej) falvakig alig követhető. Boldogasszonyfalvánál (Gospodjinci) végződik, ahol észak felé fordul, és egy kanyart tesz a település körül. A kisebb római sánc itt töltés formájában figyelhető meg, amelynek a déli oldalán árok halad. A földműnek csak egy olyan szakasza van – Bácsszentivántól a Mosztonoga folyóig –, ahol a töltés mindkét oldalán árok fut.

A nagyobb római sánc ugyanabban a régióban halad, ahol a kisebb, de párhuzamosan a Tisza folyásával. Újvidék (Novi Sad) környékén kezdődik a régi Duna-meder mellett, ahonnan végig északnyugati irányban fut. Elhalad Boldogasszonyfalva (Gospodjinci) mellett, majd Csúrognál (Čurug) ér véget. Teljes hossza megközelítőleg 25 kilométer. A kisebb római sánccal ellentétben sokkal markánsabban kivehető a tájban, és lényegesen jobb állapotban maradt meg (3. kép). Jellegzetessége, hogy végig szinte egyenes: csak két pont van, ahol elfordul tompaszögben. Itt az árok csak a töltés nyugati oldalán fut, és helyenként víz áll benne (4. kép). A nagyobb sánc fontos sajátossága, hogy a töltéseket a mai napig “kapuk”, vagyis nyílások szakítják meg. A kisebb és a nagyobb sánc két helyen metszi egymást.

¹ Az oldalágak nem tartoznak szervesen a kisebb római sáncokhoz, de a fő vonulathoz nagyon közel helyezkednek el és felépítményük is azonos.

3. kép: Sáncrendszerek: a nagyobb római sánc és a mellette futó árok Pejićevi Salaši és Boldogasszonyfalva közt. Újvidéki Tartományi Műemlékvédelmi Intézet (fotó: Sanijela Stulic)

4. kép: Sáncrendszerek: a nagyobb római sánc keleti lejtője Pejićevi Salaši és Boldogasszonyfalva közt. Újvidéki Tartományi Műemlékvédelmi Intézet (fotó: Sanijela Stulic)

A 20. század elején a magyar kutatás kiemelkedő alakjai kezdték meg az akkor még Magyarország, ma Szerbia területéhez tartozó fölművek vizsgálatát.² Később, különösen az 1960-as években már párhuzamosan folytak a szervezett ásátások mind a magyar, mind a szerb területen. Ezeknek eredményeképpen számos tanulmány született a különböző helyszíneken és különböző célokkal végzett vizsgálatokról.³ A téma egyik legjobb és legnagyobb hatású összefoglalása néhány évtizeddel később jelent meg Magyarországon.⁴ Soproni Sándor, Patay Pál és Garam Éva munkája jelentős hatással volt a szerb régészek további következtetéseire, elméleteire. Ezek a vizsgálatok, amelyek elsőként próbálták meg régészeti források segítségével választ adni a sáncokkal kapcsolatos fő kérdésekre, korlátozott eredményeket hoztak. Ennek ellenére éppen a feltárások alapján alakult ki számos különböző vélemény és elmélet a jelenségek keletkezésével, eredetével és funkciójával kapcsolatban. Az árkok, a töltések és a csatornák a 90-es években kerültek ismét a figyelem középpontjába, miután újabb ásátások indultak, főként Magyarországon.⁵ A kutatási eredmények az utóbbi néhány évben a római *limes*-szel és az ókori határvonalakkal kapcsolatos konferenciák keretében nyertek új értelmezést.⁶

A publikációk sorát áttekintve megfigyelhető, hogy bizonyos jellegzetes kérdések újra és újra megjelennek, a legkorábbiaktól egészen a legújabb munkákig. Minden egyes szerző foglalkozott a földmunkák

² Fröhlich Róbert: A bácskai ú.n. római sánczok. *Archaeológiai Értesítő* 7 (1887), 19–30, 132–138, 207–213, 304–310; Dudás Gyula: A bogojevai római sánczról. *Archaeológiai Értesítő* 19 (1899), 409; Cziráky Gyula: A bogojevai “római sánczok”. *Archaeológiai Értesítő* 20 (1900), 76; Dudás Gyula: A bácskai ú.n. római sánczok a régi oklevelekben. *Archaeológiai Értesítő* 27 (1907), 191.

³ Balás, Vilmos: Die Erdwälle der Ungarischen Tiefebene. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum* 15 (1963), 309–336; Nagy, Sándor: Izveštaj o rezultatima istraživanja uzdužnih šančeva na području Vojvodine. *Rad Vojvodjanskih Muzeja* 15–17 (1968), 103–108; Soproni, Sándor: Limes sarmatiae. *Archaeológiai Értesítő* 69/1 (1969), 43–53.

⁴ Garam, Éva – Patay, Pál – Soproni, Sándor: *Sarmatischen Wallsystem im Karpatenbecken*. Régészeti Füzetek II/23 (1983).

⁵ Istvánovits, Eszter – Kulcsár, Valéria: The History and Perspectives of the Research of the Csörsz Ditch (‘Limes Sarmatiae’). *Limes XVIII*. Proceedings of the XVIIIth International Congress of Roman Frontier Studies held in Amman, Jordan (September 2000), ed. Freeman, Philip et al. (Oxford: Archaeopress, 2002), 625–628.

⁶ Istvánovits Eszter – Kulcsár Valéria: Gondolatok az Alföldi sáncok kutatásának jelenlegi helyzetéről. In: *Avarok pusztái: Régészeti Tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára*, szerk. Anders Alexandra – Balogh Csilla – Türk Attila (Budapest: Martin Opitz Kiadó, 2014), 73–84.; Matei, Alexandru – Gindele, Robert: Sistemul defensiv nord-vestul Daciei descoperit cercatările archaeologice de la Supurul de Sus (jud. Satu Mare) și pe baza documentației din izvoalere scrise. Roman Defensive System from North-West part of Dacia. Field researches at Supuru de Sus (Satu Mare County) and literature sources. In: *DACIA AVGVSTI PROVINCIA. CREAREA, Actele simpoziului desfășurat în 13–14 octombrie 2006 la Muzeul Național de Istorie a României*, ed. Theodor, Eugen Silviu – Tentea, Ovidiu (București: Muzeul Național de Istorie a României, 2006), 1–25.

elhelyezkedésével és térbeli kiterjedésével. A szerzők a sáncok megjelenését jellemzően úgy ismertették, hogy nemcsak a fennmaradt részeket írták le, hanem elkészítették az elpusztult szakaszok rekonstrukcióját is. A fölművek térbeli kiterjedésére vonatkozó elemzések egyik eredményeként a kutatók többsége egyetért abban, hogy két csoportjuk különíthető el, amelyeket „hosszanti”, illetve „belső” sáncokként említenek. A „hosszanti” sáncokat általában a Kárpát-medence peremterületein azonosították, míg a másik csoportba soroltak minden leágazó és a Kárpát-medencén belül futó sáncot. Egyes régészek szerint a mai Szerbia területén található sáncok nem feltétlenül az alföldi rendszerhez tartoztak, hanem inkább a Duna mentén futó sáncokhoz.⁷ A sáncok elrendezésével és egymáshoz való viszonyával kapcsolatos kérdések azonban máig vita tárgyát képezik. Szorosan kapcsolódik ehhez a témához a sáncrendszer keletkezése, ugyanis nemcsak egyes szakaszok készítésének időrendje bizonytalan, hanem a földművek egészének kora is kérdéses. A régészek abban egyetértenek, hogy viszonylag hosszú időszak során készültek, és minden valószínűség szerint több elkülönülő fázisban. Többségük mindezt a római korra keltezi. További két fontos kérdés, hogy kik és milyen céllal építették a sáncokat. Azok a kutatók, akik szerint a késő római korban készültek, a Rómával szövetséges szarmata törzsekhez kötik őket. Ezeket a feltevéseket nemcsak történeti és régészeti érvek támogatják, hanem erre utal az építési technika is. Ami a funkciójukat illeti, a legtöbb kutató úgy véli, hogy a sáncok hadi építmények voltak és határozottan védelmi céllal készültek.

A sáncokkal kapcsolatos kutatás utóbbi ötven évét tekintve elsőként Nagy Sándor 1966-os ásatását kell említenünk, amely a kisebb római sáncokra irányult, és szerb–magyar nemzetközi együttműködéssel valósult meg.⁸ Az ásatás az említett Doroszló (Doroslovo) mellett, a Pusztaszentegyháza nevű lelőhelyen folyt. Ez a sáncszakasz azért különösen érdekes, mert itt a töltés mindkét oldalán árok fut. Nagy Sándor több helyen átvágta az árkokat és a töltést, valamint két közeli magaslatot is, amelyekről úgy vélte, hogy őrtornyok lehettek. Az ásatás alapján arra a következtetésre jutott, hogy a kisebb sánc minden bizonnyal a mai Dél-Bácska belső területeinek védelmi vonalául szolgált. Megtalálta egy, az árkon átívelő híd régészeti nyomait is, valamint egy átjárót, amely ugyanitt vezetett át a töltésen. Még azt is kiszámította, hogy hozzávetőlegesen milyen munkaerőlétszámra és mennyi időre lehetett szükség ahhoz, hogy felépítsenek egy ilyen nagyszabású védművet és kiegészítő elemeit. A publikációban a szöveget színvonalas metszetrajzok kísérik.

1986-ban a Jugoszláv Régészeti Társaság konferenciát szervezett „Őskori és késő antik védművek Jugoszlávia területén” címmel, az elhangzott előadásokat pedig meg is jelentették. A kiadott tanulmányok között volt Szekeres László munkája, amely a bácskai sáncokkal foglalkozott.⁹ A szerző bemutatta a dél-bácskai, általa hosszantinak nevezett földművek földrajzi elhelyezkedését. Soproni egyes állításait felelevenítve megkérdőjelezte a korábbi szakirodalomnak a sáncok eredetét és keletkezését érintő megállapításait. Véleménye szerint az első olyan írott forrás, amely az alföldi római kori sáncokat említi, az 1196-ban keletkezett Sankt Gallen-i oklevél, amely az árkokat „*hring*”-nek nevezi. Néhány másik magyar kutatóhoz hasonlóan ő is úgy gondolta, hogy a „római sáncok” kifejezést Luigi Marsigli, a Habsburgok olasz származású tábornoka használta először a 17. és 18. század fordulóján. Szekeres Lászlót elsősorban a sáncok eredete és funkciója érdekelt. A szerző a sáncokhoz kapcsolódó egyéb szerkezetekről is írt, például a nagyobb római sánc kapuiról, valamint a kisebb sánc néhány oldalágáról. Ő is számításokat végzett, hogy hány ember munkaereje és mennyi idő kellett ahhoz, hogy ezeket a sáncokat felépítsék. Véleménye szerint a kisebb római sáncot a szarmaták építették, és a Kr. u. 4. század második harmadára keltezte őket Soproni Sándorhoz, Garam Évához és Patay Pálhoz hasonlóan. Arra a következtetésre jutott, hogy a kisebb római sánc minden bizonnyal védelmi célokat szolgált, mivel a két nagy folyó, a Duna és a Tisza vonalát követte. A nagyobb római sáncra vonatkozóan nem javasolt konkrét keletkezést, hanem egy hosszabb, a Kr. u. 1. századtól a 4. századig tartó időszakot nevezett meg. Írását azzal zárta, hogy a Kárpát-medencei régészet egyik legrégebbi rejtélyének megoldásához szervezett és rendszeres támogatásra lenne szükség.

⁷ Velenrajter, Pavle: Dosadašnji rezultati ispitivanja limesa u Bačkoj. In: *Limes u Jugoslaviji I. Zbornik radova sa Simposijuma o limesu 1960 godine*, ed. Grbić, Miodrag (Beograd: Societas archaeologica Jugoslavica, 1961), 51–58.

⁸ Nagy, Sándor: Über die Untersuchung der Längswälle in Jugoslawien. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 2 (1969), 135–137.

⁹ Szekeres, László: Problem takozvanih Rimskih šančeva u Bačkoj, Odbrambeni sistemi u praistoriji i antici na tlu Jugoslavije. *Materijali* 32 (1986), 144–152.

A római sáncokkal foglalkozó következő írás 2000-ben jelent meg. A szerző, Nebojša Stanojev, a Vajdasági Múzeum régésze a korábbiakhoz képest bizonyos mértékben új módon közelített a nagyobb római sáncokkal kapcsolatos kérdésekhez.¹⁰ Kutatását azzal kezdte, hogy felmérte és dokumentálta a sáncok melletti települések nyomait. Arra a következtetésre jutott, hogy a telepek többsége szarmata eredetű és a Kr. u. 4. századból származik. Egyetértett azokkal a kutatókkal, akik szerint a sánc ebben az időszakban készült. Stanojev azonban a sáncok szélesebb, Kárpát-medencei összefüggéseit is vizsgálta, és az árkokat csatornaként, illetve vízi útként határozta meg. Véleménye szerint a helyi lakosság építette őket, hogy megkönnyítse a közlekedést, így a kereskedelmet és az áruszállítást is, és nem egyszerre, hanem egy hosszabb periódus alatt. Bár ez az elmélet nem volt teljesen új,¹¹ Stanojev topográfiai forrásokkal támasztotta alá, hogy az árkok eredetileg csatornaként szolgáltak. Stanojev szerint Marsigli, aki először használta a sánc megnevezést, hadmérnökként egyértelműen feltételezte, hogy csakis katonai célt szolgálhattak, a későbbi szakirodalom pedig Marsigli elméletét vette át. Stanojev ismertette a Bánátban található, hasonló jelenségeket is. Annak érdekében, hogy állításait megfelelő bizonyítékokkal támassza alá, nemcsak a dunai régióból hozott példákat (Djerdap gorge), hanem Szerém megyéből is, és ezeket az ókori Sirmiumhoz és Bassianae-hoz kötötte. A szerző kissé bizonytalan állítása szerint – ami arra utal, hogy ő maga sem kívánt határozottan állást foglalni – a kisebb római sánc később épült, mint a nagyobb. A kisebb sáncot egy egykori útnak vélte, mivel állítása szerint a töltés két oldalán futó árkok egyértelműen bizonyítják, hogy a mocsaras vidékeken kialakított, biztonságos töltésútról van szó. A nagyobb sáncokkal kapcsolatban azt állítja, hogy az a Duna árterétől indult és megközelítőleg 25 kilométer hosszan haladt északi és északnyugati irányban. Véleménye szerint a sánc egyes helyeken azért tér el kissé ettől az iránytól, hogy a mélyebben fekvő területeket elkerülje. Amellett érvel, hogy az árok csatorna lehetett, mivel az árokfenék végig egyenletes felszínű, ami rendkívül fontos a hajózás szempontjából.

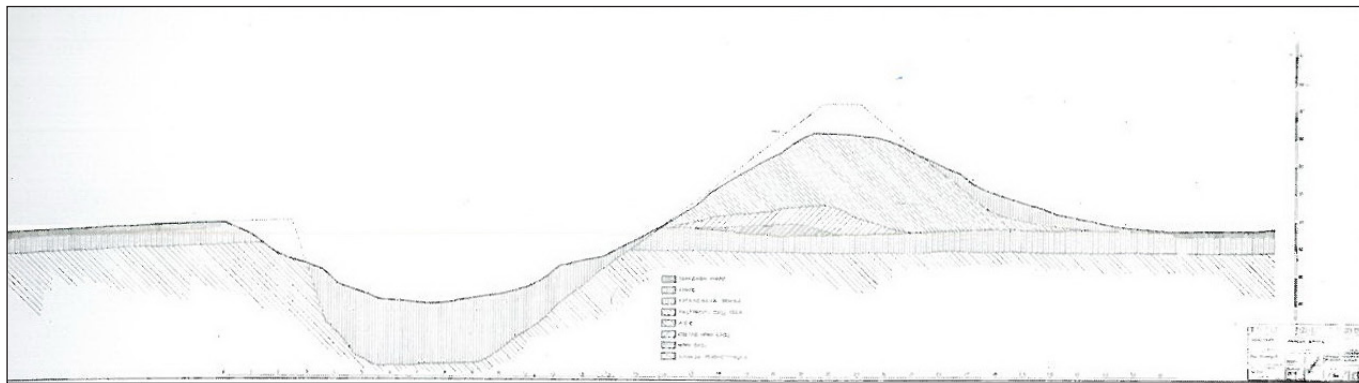
Stanojev emellett arra is hivatkozik, hogy a sánc közelében feltárt települések és temetők többsége a késő római időszakból származik. A töltés vizsgálata során megállapította, hogy az egyik oldal nem volt túl meredek, ami arra utal, hogy a hajókat ott könnyen ki tudták vontatni a szárazföldre. Megemlíti ásásainak eredményeit is, amelyek során Kr. u. 3. és 4. századi házak maradványait találta meg a töltés alatt. Véleménye szerint ez *terminus ante quem* a csatorna építését tekintve. A nagyobb sánc építésének idejeként végül a Kr. u. 4. század első harmadát határozta meg, építetőinek pedig a rómaiakat tartja. Stanojev szerint nincs olyan építető, aki viszonylag jelentős településeket hagyott volna a védelmi vonalon kívül, többek között ezzel érvel az árkok védelmi funkcióját valló elmélettel szemben.

Erre az elméletre reflektált Radovan Bunardžić 2005-ben megjelent cikkében, amely az ókori Acumincum városának helymeghatározásával foglalkozik, és röviden kitér a nagyobb római sánc funkciójára is.¹² A szerző szerint egy mérnöki pontossággal megszerkesztett építményről van szó, amelyet matematikai egyenletekkel közelít meg. Olyan korábbi forrásokat idéz, amelyek a nagyobb római sáncról keletre eső területeket „római háromszögnek” nevezik. Ez véleménye szerint arra utal, hogy a szarmata törzsek többsége ezen a vidéken élt. Arra nem ad magyarázatot, hogy miért törik meg egy bizonyos szögben az amúgy egyenes vonalú árok két helyen is, viszont utal rá, hogy az áradás legmagasabb szintje majdnem pontosan a jelenség középvonalában volt. A kapukkal kapcsolatban rámutatott, hogy azok a középkori utak vonalában helyezkedtek el, azaz a helyi lakosság minden bizonnyal a későbbi időkben is használta őket, vagy az is lehetséges, hogy az utak már az ókorban is ugyanígy futottak. Bunardžić bírálja a Stanojev által javasolt keletkezést is, mivel a 4. századot a rómaiak és a szarmaták közötti folyamatos konfliktus jellemezte. A termékek szállítására vonatkozó hipotézist is támadja: felteszi a kérdést, hogy vajon mi lehetett a szállítmányok célpontja? Végül felveti az árkok fenntartásának, karbantartásának problémáját is.

¹⁰ Stanojev, Nebojša (Станојев, Небојша): Римски шанчеви- водопривредни систем Панонске низије. *Рад Војвођанских Музеја* 41–42 (2000), 29–42.

¹¹ Erduhhelji, Melhior: *Istorija Novog Sada* (Novi Sad: Municipality of free royal town of Novi Sad, 1894), 16.

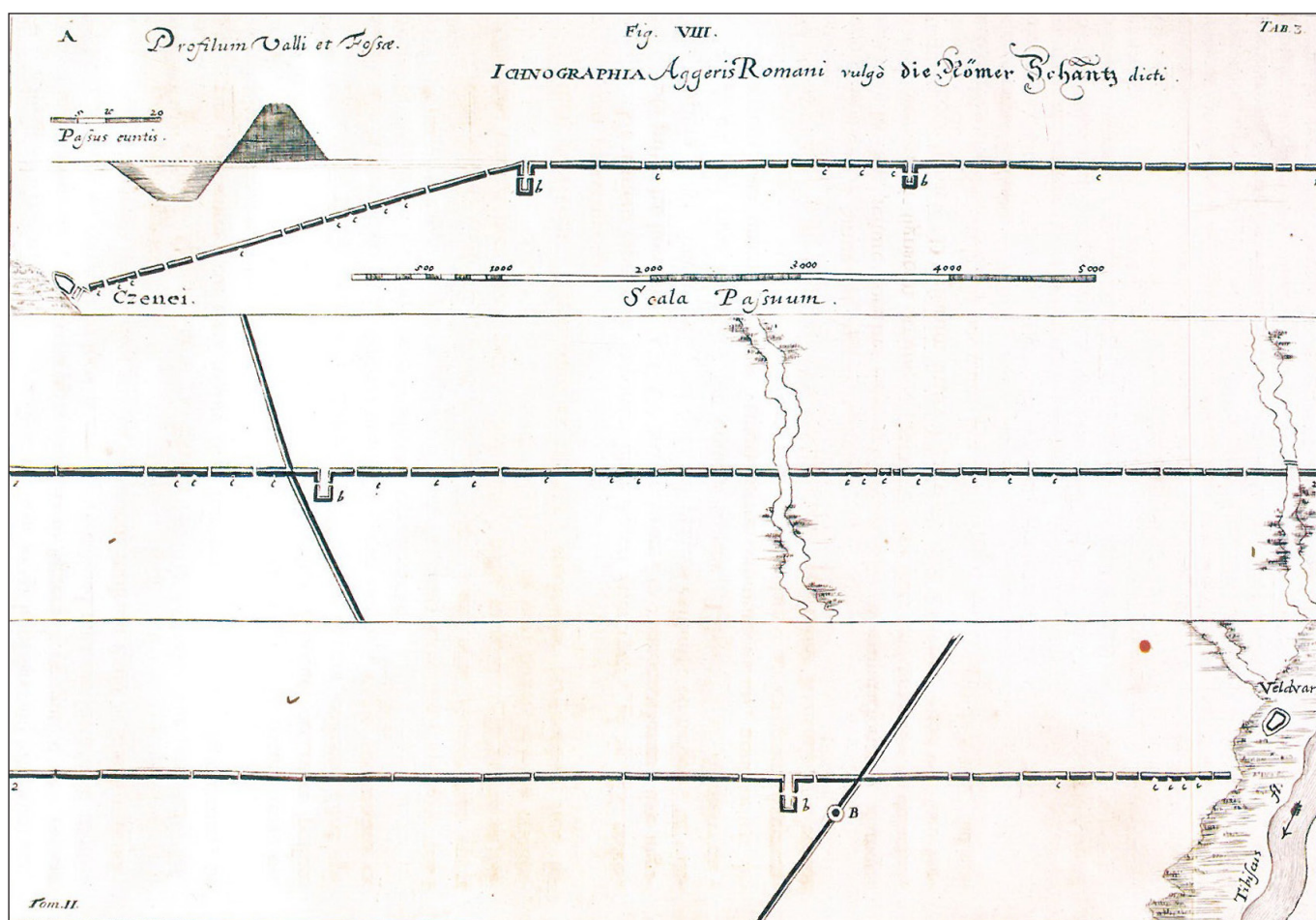
¹² Bunardžić, Radovan (Бунардџић, Радован): Ка убијацији Ациминума. *Годишњак Музеја Града Новог Сада* 1 (2005), 37–57.

5. kép: A nagyobb római sánc keresztmetszete.

(Radovan Bunardžić) Радован Бунардџић: Ка убицацију Acimincuma [Locatin Acimincum],
Годишњак Музеја Града Новог Сада 1 (2005), 41.

1977-ben egy olajvezeték kialakításakor átvágták a nagyobb sáncot. Bunardžić élt az alkalommal, és egy kis léptékű ásatás keretében dokumentálta a sánc metszetét az olajvezeték árkában (5. kép). Megfigyelte, hogy az árok alját egynemű talaj töltötte ki, amely nem mutatta iszaplerakódás nyomait. A kép, amelyet a rajzi dokumentáció mutat, nagyban hasonlít Marsigli rajzára (6. kép). Bunardžić szerint ez azt bizonyítja, hogy Marsigliának igaza volt, és az építmény valóban erődítmény volt, amely a római területek védelmét

6. kép: Marsigli rajza a nagyobb római sáncról.

Luigi F. Marsili: Danubius Pannonico- Myscius, Hagae 1726, Figure VIII, IX, 7-8.

Forrás: (Radovan Bunardžić) Радован Бунардџић: Ка убицацију Acimincuma [Locatin Acimincum],
Годишњак Музеја Града Новог Сада 1 (2005), 40.

látta el. A kapuk ellenőrző pontként szolgáltak, ahol figyelemmel kísérhették a helyi lakosság mozgását. Bírálja Stanojev munkájában a pontos adatok hiányát is: amikor arról ír, hogy a hajókat a töltésre vontatták ki, a lejtő méreteit és dőlésszögét sem adja meg.

KITEKINTÉS: A SÁNCOK JÖVŐJE

A folyamatos tudományos érdeklődés ellenére a sáncok törvényi védelme továbbra is megoldásra vár, egyelőre csak különféle javaslatok és ajánlások születtek. A modern kulturális örökségvédelem és menedzsment alapelveinek fényében magától értetődő lenne, hogy a sáncokat az örökségi jog is védje. Az állagmegóvás még ennél is fontosabb, hiszen számos modern kori veszély leselkedik rájuk. Ahhoz, hogy a sáncokat meg tudjuk őrizni eredeti környezetükben, első lépésként elengedhetetlen, hogy többet tudjunk keltezésükről, történeti értékükről, és felmérjük, milyen mértékben őrizték meg eredeti állapotukat. Mindez a munka az egyes szakaszokra vonatkozóan külön-külön is elvégezhető, de a sáncrendszer léptékét tekintve egy átfogó program eredményesebb lenne. Ezzel a céllal indította el az Újvidéki Tartományi Műemlékvédelmi Intézet azt a projektet, amely a nagyobb római sánc jelenlegi állapotának dokumentálását tűzte ki célul a fennhatósága alatt lévő területen. A program a hatalmas építmény egy viszonylag kisebb szakaszának részletes vizsgálatára irányul, de ennek alapján javaslat készülhet a sáncok törvényi védelmére a szerb jogi szabályozás és a nemzetközi egyezmények követelményrendszerének megfelelően. A projekt keretében elkészül a kötelező dokumentáció, amely bemutatja a sáncok jelenlegi állapotát. Emellett a résztvevők javaslatokat is megfogalmaznak azzal kapcsolatban, hogy milyen feltételekre és konkrét lépésekre van szükség a sáncok hasznosításához, illetve hogyan lehetne bemutatni a jelenség kulturális és természeti értékeit. Amennyiben a program sikerrel jár, példaértékű lesz, és nemzetközi szinten is ösztönözni fogja a földépítmények, sáncrendszerek védelmét.